

С.В. САВЧУК

ЮРИДИЧНА СОЦІОЛОГІЯ І ЗАГАЛЬНА ТЕОРІЯ ПРАВА

Юридична соціологія є соціологічною чи юридичною наукою? Якщо соціологічною, то яке її правове значення, якщо — юридичною (ми обґрунтовуємо саме таку точку зору), то яке місце займає вона в системі правової науки? Який її науковий статус? На нашу думку, відповідь на поставлені питання значно полегшить аналіз співвідношення юридичної соціології із загальною теорією права.

В радянський період філософський, соціологічний, психологічний аспекти пізнання права були інтегровані в єдиній науці — загальній теорії права. Основні наукові напрями досліджень теорії права, застосовуючи адекватні їм методи пізнання, акцентували увагу або на суто юридичних (формально-догматичних) аспектах правових явищ, або на філософських, соціологічних чи психологічних аспектах. Проте внаслідок спеціалізації і диференціації наукового знання ці напрями досліджень виокремилися зі своєї спільної метаоснови — загальної теорії права. Кожний із них виокремився у науку зі специфічними предметом і методом: юридичну психологію, філософію права, юридичну соціологію тощо, після чого настав етап їх інституціонального "розгортання", концептуально розвитку, або на формально-догматичних чи психологічних аспектах. Отже, юридична соціологія розроблялася на рівні і під егідою загальної теорії права. Вона як історично, так і методологічно виникла із загальної теорії права.

З цього приводу може виникнути логічне питання: що ж тоді залишається від загальної теорії права, окрім догми права? Як теорія права може акумулювати різноманітні знання про право, відмовившись при цьому від усіх інших аспектів правових явищ, за винятком суто юридичних? Але цілком слушно поставити й інше питання, точніше контрпитання: чи відбувається така відмова в результаті спеціалізації і диференціації наукового знання, науково-дослідної діяльності?

Становлення і розвиток юридичної соціології не залишили байдужими деяких прихильників епістемологічного потенціалу соціологічного методу, натхненних дивовижними результатами емпіричних соціолого-юридичних досліджень проблематики її предметної сфери. Вони стали наполягати на тому, що юридична соціологія повинна якщо не повністю витиснути, то хоча б частини замінити загальну теорію права, яка нібито не лише не з'ясовує конкретні закономірності дії права, а й не висуває практичних рекомендацій, які ґрунтувалися би на всебічному вивченні і врахуванні сприятливих, позитивних або негативних, перешкоджаючих розвитку, дії права соціальних чинників. Тому загальна теорія права, на їх думку, повинна бути наукою, що допомагає юридичній соціології, а саме — наукою, яка займається семантичним упорядкуванням правової мови так, щоб вона давала підстави для вельми правильного і цілісного розмежування різних правових явищ. Сфера її застосування повинна бути обмежена формально-логічним дослідженням пра-

вових явищ. Отже, юридична соціологія покликана займатися перевіркою ефективності окремих правових норм, розробкою науково обґрунтованих гіпотез щодо удосконалення правової системи, вивчення загальних закономірностей права, спираючись на конкретні факти живої дійсності¹. Наприклад, італійський юрист Р.Тресс стверджував, що наукова база юридичної соціології значно ширша і багатоманітніша, ніж наукова база загальної теорії права. Юридична соціологія, на його думку, динамічно проникає у сферу зовнішньо невидимих зв'язків права з іншими елементами соціальної організації, зокрема у сферу взаємодії юридичних норм з іншими соціальними нормами та регуляторами поведінки, чим загальна теорія права займається, в основному, доктринально, без достатньо емпіричного обґрунтування².

Однак як би високо не оцінювали роль юридичної соціології у розвитку юриспруденції в цілому, було би помилково поділяти думку науковців, схильних трактувати загальну теорію права як суто формально-догматичну описову науку, позбавлену можливостей робити свій внесок у розвиток правової думки. Потрібно прагнути не до применшення значення загальнотеоретичних досліджень, а до їх якісного доповнення і розширення.

Загальна теорія права не зводиться до розуміння права до явища виключно нормативного, формально-догматичного порядку. Якщо ж вважати, що право є суто юридичним явищем в його позитивістському розумінні і, відповідно, як таке входить до предмета загальної теорії права, то в такому випадку буде цілком очевидний розрив загальної теорії права і юридичної соціології. Перша вивчає догму права, друга, так би мовити, — соціальну оболонку догми. Цілком логічним є питання: якщо звести право виключно до догми, то як можна вивести наукові закономірності права, враховуючи що право є соціальним явищем із власною юридичною специфікою? Вже, виходячи з одного цього, викривається невірність того "вододілу", який деякі науковці (в більшості — філософи і соціологи) створюють між юридичною соціологією і загальною теорією права, проголошуючи останню, як і всю юриспруденцію, суто формально-догматичною наукою, що отожднює право із законом, а сам закон тлумачить абсолютно формально.

Юридико-теоретичними дослідженнями права займається не лише загальна теорія права, а й всі інші юридичні науки (теоретико-історичні, галузеві та спеціальні) щодо свого предмета. Кожна юридична наука — це певна теорія. Тому теоретичні знання про право в повному, систематично розгорнутому і конкретизованому вигляді репрезентовані в юриспруденції в частині її правової проблематики. І саме загальна теорія права сприяє зведенню до певної логічної системи всіх накопичених знань про право, в тому числі і формально-догматичного порядку, тобто фактично виступає як своєрідна синтезуюча, узагальнююча наука, на відміну від суміжних з нею наук, які орієнтуються тільки на один із аспектів вивчення права. За своїми функціями, завданнями і предметом вона має загальнонаукове значення для юриспруденції, виступає як "загальна" теорія права для неї.

Право як об'єкт вивчення зв'язує загальну теорію права та юридичну соціологію, що базуються на єдиних теоретико-методологічних підвалинах правознавства. Вони органічно сполучаються один з одним, взаємодоповнюють один одного, але разом із тим вони не взаємозамінюють один одного. Якщо загальна теорія права займається виявленням і вивченням основних загальних закономірностей виникнення, розвитку і функціонування права, в яких

проявляється його сутність, то юридична соціологія має справу із законами простими генезису та соціальної дії права як динамічного соціально-юридичного феномена, тобто як соціально детермінованого і соціально діючого (функціонуючого) явища і процесу. Інакше кажучи, юридична соціологія відображає структуру і динаміку загальної теорії права в соціолого-юридичному аспекті, з позиції соціолого-юридичного підходу до права, ядро якого становить адекватна підходу концепція праворозуміння. Нагадаємо, соціолого-юридичний підхід до права як гносеологічний засновок юридичної соціології — один, відповідних же йому концепцій праворозуміння — багато (наприклад, концепція "соціального права" Ж. Гурвича, концепція "живого права" С. Ерліха, лібертарно-юридична концепція тощо).

Юридична соціологія не підміняє і не розчиняється у загальній теорії права. Можна з цих наук досліджує закономірності й особливості свого предмета. Можна з них володіє своєю специфікою. Загальна теорія права та юридична соціологія — це рівнопорядкові взаємозумовлені і взаємопов'язані теоретико-правові, точніше загальнотеоретичні юридичні науки. Це зумовлено загальними теоретико-пізнавальними функціями, що виконуються ними в системі юридичних наук і юридичного пізнання.

У зв'язку з цим не можна залишити поза увагою позицію С.С. Алексєєва, який виступає проти розуміння юридичної соціології як загальнотеоретичної науки, спроможної зробити свій внесок у вивчення фундаментальних юридичних проблем. Він вважає, що найбільш конструктивним науковим напрямом розвитку юридичної соціології є її розвиток як інструментальної теорії — єдиної системи засобів, спрямованих на досягнення потрібного результату³. Постає питання: невже юридична соціологія вичерпується інструментальною стороною? Невже вона зводиться лише до практичного рівня вивчення права, опиняючись таким чином за межами теоретичного знання про право? Відповідь очевидна: юридична соціологія включає не тільки емпіричне і прикладне, а й теоретичне і фундаментальне знання про право. Юридична соціологія, хоча й має інструментальну сторону, але не може бути зведена до неї. Незважаючи на те, що юридична соціологія сприяє розширенню емпіричних засад юриспруденції, не можна зводити її лише до емпіричного рівня пізнання, здійснюваного, зокрема, конкретно-соціологічними методами: вона здіймається над цим рівнем і досягає раціонального осмислення правової реальності, з'ясування соціолого-юридичних аспектів фундаментальних юридичних проблем (об'єктивних меж правової регламентації суспільних відносин, соціального механізму дії права, механізму взаємодії права з іншими соціальними регуляторами тощо).

Загальнонауковий характер юридичної соціології для юриспруденції означає, що теоретичні і методологічні положення, які розробляються в рамках юридичної соціології, мають науково-пізнавальне значення для всіх галузей юридичної науки, для юриспруденції в цілому. Теоретичні положення, висновки, конструкції і методологічні прийоми юридичної соціології активно використовуються як галузевими юридичними науками, так і загальною теорією права. З іншого боку, вона сама не може мати реальних перспектив, не маючи виходу на інформацію, яка отримується під час конкретних досліджень у різних галузях юриспруденції, не спираючись на базовий методологічний багаж загальної теорії права, яка, на думку С.С. Алексєєва, "зосереджує той вихідний і специфічний для всього правознавства матеріал та орієнтири

практичного і наукового значення, які є початковою дійсністю і "будівельним матеріалом", що не має заміни, для всього правознавства і без якої юридична наука втрачає свою специфіку як особлива і самостійна сфера людських знань"⁴. Аналогічно й загальна теорія права здатна успішно розвиватися лише спираючись на конкретний матеріал галузевих юридичних наук, інтегруючи, систематизуючи і узагальнюючи їх дані та висновки з загальнонозначущих для юриспруденції правових питань. Тим самим загальна теорія права збагачує себе і водночас озброює кожну з цих галузей парадигмою права, на підставі якої і відповідно до якої кожна галузь юридичної науки досліджує свій специфічний предмет. Щодо галузевих наук, загальна теорія права та юридична соціологія виступають як загально-правові науки.

Методологічний характер загальної теорії права нерідко обґрунтовується зокрема тим, що вона, вивчаючи загальні для даної сфери знань питання, розробляє і формулює основні поняття або категорії, які, власне, і утворюють структурно-логічну конструкцію науково-теоретичних знань про право і які мають основоположне значення для юридичних наук. Важливо підкреслити, що йдеться перш за все про загальні поняття для юридичної науки в цілому, а зовсім не про те, що загальна теорія права покликана оснащувати, наприклад, науку цивільного права поняттям цивільного правовідношення, вини тощо. Така функція загальної теорії права зумовлена її прагненням пояснити навіть конкретне юридичне явище з позицій цілісного погляду на право.

Категоріально-правовий апарат загальної теорії права, враховуючи що система понять повинна відбивати предмет вивчення, конкретизується адекватно предмету юридичної соціології, відбивається в соціолого-юридичному аспекті. Так, поняття "соціальна дія права" (сфера науки юридичної соціології) — це ніщо інше як відбиття в соціолого-юридичному аспекті загальнотеоретичного поняття "дія права".

Завдання загальної теорії права полягає в тому, щоб перейти на основі наявних фактів від незнання до знання, виявити тенденції розвитку та загальні закономірності права. В її взаємовідносинах з юридичною соціологією існує своєрідна рівноправність, яка проявляється у взаємозбагаченні і взаємодопомозі щодо пізнання системи закономірностей права, які є специфічними щодо загальносоціальних закономірностей і одночасно загальними стосовно тих конкретних закономірностей, що діють у межах окремих сфер правової практики, вивчаються галузевими юридичними науками.

Будь-яка юридична наука, застосовуючи специфічні методи пізнання, прагне наблизитись до здійснення своєї кінцевої мети — слугувати державно-правовій практиці, задовільняти її потреби, сприяти активному і творчому використанню державних і правових інститутів. Саме в цьому — значущість і цінність будь-якої наукової теорії, істинність якої, зрештою, перевіряється практикою. Не є винятками з цього правила і загальна теорія права та юридична соціологія. Наприклад, застосування юридичною соціологією свого методологічного інструментарію дозволяє вивчати вплив соціальних факторів неправового характеру на формування і розвиток права, визначати характер і ступінь впливу правового фактора на формування і розвиток суспільних відносин, досліджувати механізм взаємодії правових і неправових факторів, які впливають на регламентовані правом суспільні відносини, тим самим отримати факти, які розкривають соціальну обумов-

ампліт. права, ефективність дії його норм та інститутів, що дає додаткові аргументи для вирішення дискусійних проблем, підвищує рівень наукової обґрунтованості теоретичних висновків і практичних рекомендацій.

Цілеспрямованість перекласти отримані результати на мову конкретних практичних рекомендацій там і тоді, де і коли це можливо і виправдано предметом і завданнями дослідження, більшою мірою характерно для юридичної соціології, ніж для загальної теорії права. Деякі науковці навіть зараховують юридичну соціологію до прагматики юриспруденції — до практичної сторони вивчення права.

Практична корисність юридичної соціології найбільш очевидна для законодавчої роботи, особливо для роботи з підготовки законодавчих актів, коли необхідно або спонукати законодавця до конкретних правотворчих дій, або скоректувати його вибір. Вона покликана допомагати виявляти ті суспільні відносини, які потребують нормалізації за допомогою юридичних норм, передбачувати можливу реакцію суспільства на майбутні правові приписи. Юридична соціологія має справу з проблемами тих, хто установлює, офіційно оформлює юридичні норми, в контакт з тими, хто їх застосовує. Відночас, якою би не була здійснювана правова діяльність, юрист кожен момент стикається з загальною теорією права (з основними загальними закономірностями виникнення, розвитку і функціонування права, з правовими інститутами), не надаючи цьому особливого значення.

Отже, наведені міркування настановляють на думку, що якби питання співвідношення юридичної соціології з загальною теорією права, якби дилема "юридична соціологія або загальна теорія права", чи "юридична соціологія і загальна теорія права" зводилася до суто термінологічної різниці, то відповідь залежала би лише від того змісту, який можливо було б умовно вважати в той, і в інший термін. Але не все так просто, адже фактично йдеться про кардинальну переорієнтацію гносеологічних засад юридичних досліджень правової проблематики: відбиття структури і динаміки загальної теорії права в соціолого-юридичному аспекті; про переосмислення з позицій соціологічного юридичного підходу фундаментальних проблем теорії права, що, безумовно, збагачує предмет правознавства; про саму структуру юридичної науки в цілому, окрему нішу якої займає юридична соціологія як теоретико-прикладна наука. Сутність її "особливих зв'язків" із загальною теорією права виражається в тому, що вони діють в одній і тій ж сфері — правовій, користуються загальними поняттями, формують наукову базу юридичного світогляду, прагнуть, по суті, до однієї і тієї ж мети — оптимізації правового регулювання, вирішують вельми схожі між собою теоретично і практично значущі завдання, є рівноправними загальнотеоретичними юридичними науками, але водночас вони відрізняються характером концептуальної орієнтації, предметною специфікою.

1. *Козлов В.А., Суслов Ю.А.* Конкретно-социологические исследования в области права. — Л., 1981. — С. 8; *Кудрявцев В.Н., Казимирчук В.П.* Современная социология права: Учебник для юрид. фак. и ин-тов. — М., 1995. — С. 27; *Подгурецкий А.* Очерк социологии права. — М., 1974. — С. 27; *Timasheff N.S.* An introduction to the Sociology of Law. — Cambridge (Mass.), 1939. — P. 25-30; 2. *Treves R.* Algunas consideraciones sobre la sociologia del derecho. — In: *Sociologia y Psicologia Juridicas.* — Barcelona, 1974. — P. 10; 3. *Алексеев С.С.* Теория права. — М., 1994. — С. 10; 4. *Алексеев С.С.* Право: азбука — теория — философия: Опыт комплексного исследования. — М., 1999. — С. 158.